

ПСИХОЛІНГВІСТИКА: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ. ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*Психолінгвістика завдяки надбанням біології, генної інженерії та штучного інтелекту знаходить усе нові підходи до досліджень, удосконалюються засоби впливу на класичні, здавалося б, на перший погляд, традиційні питання психолінгвістики: сприйняття, розуміння, породження мови, робота пам'яті і уваги, – постають у новому світлі. Створена низка міждисциплінарних програм, одна з них – це The Human Brain Project (скор. НВР з англ. - «Проект людський мозок»), як великий науково-дослідний проєкт з вивчення людського мозку, який започатковано у 2013 році в Женеві Генрі Марккрамом і який об'єднав сотні вчених з 26 країн світу і 135 партнерських інституцій. Метою цього проєкту є створення першої у світі моделі мозку людини і гризунів. Проєкт НВР є безпрецедентним за своїми масштабами і найбільшим в історії вивчення людського мозку, розрахований на 10 років, до 2023 року. У самому проєкті є багато підпроєктів, одним із яких є **SP12**, основним завданням якого є створити етичну базу для подальшого дослідження. Усе це яскраво показало, що межа впливу відсунулася на свідомість і на ці процеси розмилася. Разом із цим паралельно розвивається така наука, як нейроетика, яка розглядає саме етичні питання та намагається випрацювати загальні засади. Доцільним буде поєднати такі два підходи.*

Ключові слова: психолінгвістика, нейроетика, біоетика

Постановка проблеми та обґрунтування її актуальності. Традиційно питання сприйняття та породження мови вивчає психолінгвістика. Проте єдиної точки зору на це питання не існує. Найпоширенішою є теорія П. С. Виготського – А. Н. Леонтьєва – А. А. Леонтьєва і М. І. Жинкіна – І. І. Горелова – Е. Н. Винарської.

М. І. Жинкін спочатку у своїй роботі «Механизмы речи» (1985р.) розглядав породження мови як суто фізичний процес на рівні суто зовнішніх, суто артикуляційних механізмів, це йому дозволило сформулювати основні положення голосотворення, розробити глоткового творення складу, розробити концепцію глоткового творення складу, виявити характер керування сегментними і суперсегментними одиницями [1]. Саме Жинкін довів можливість ідентифікувати питальну чи розповідну конструкцію до її вимовлення. І саме він заговорив про необхідність вивчення цих механізмів для вивчення іноземних мов

До середини ХХ ст. психолінгвістика не існувала як окрема наука, тому період з початку ХІХ до середини ХХ ст. називають передісторією виникнення психолінгвістики. Перші спроби поєднати психологічний та мовознавчий підходи належать німецькому вченому-енциклопедисту, філософу мови та філософу-психологу Вільгельму фон Гумбольдту. На той час і лінгвістика, і психологія не були ще сформовані і відокремлені від натурфілософських доктрин.

Концепція В. фон Гумбольдта дала поштовх для розвитку різних напрямів у мовознавстві, зокрема, психологічного, з якого поступово і розвинулася психолінгвістика. Її засновником вважають німецького філолога та філософа Геймана Штейнталя (1823—1899) [1], який сформулював методологічні схеми аналізу у психології мови.

Іншим представником психологічного напрямку в мовознавстві був німецький філософ і психолог Вільгельм Вундт (1832—1920), використовувачи психологічні схеми аналізу для вивчення процесів сприйняття та продукування мовлення і досліджував ці процеси.

Вагомий внесок у розвиток психологічного напрямку в лінгвістиці зробив український мовознавець Олександр Потебня (1835—1891): зокрема, розвинувши ідеї В. фон Гумбольдта про протилежні якості мови (як динамічного утворення, як процесу, так і продукту), про мову як органу думки, взаємозв'язк у мови і мислення. У той самий час, він заперечував ідею про нерозривність мови та мислення [1].

У 20-ті роки ХХ ст. психологія та лінгвістика потужно розвивалися, хоча зв'язки між ними були ослаблені. У психології настав період розквіту біхевіоризму – напрямку, що вивчас зовнішні впливи на організм людини та реакції, що пов'язують її з оточенням. Основоположником цього напрямку був американський психолог Джон Вотсон (1878—1958), який поставив під сумнів суб'єктивні методи інтроспективної психології, що вивчала свідомість шляхом самодослідження, незважаючи на зовнішні впливи, і запропонував досліджувати зовнішню активність людини та її реакції [1].

Підхід Л. Блумфілда розвинув американський філософ, семіотик Чарльз Морріс (1901—1979), зважаючи на той факт, що в деяких випадках людина реагує на знак так само, як і на предмет, який їй це знак знайшає.

Наступний період у розвитку психолінгвістики ознаменувався появою напрямів, які за географічною ознакою називають американським, європейським і радянським [1].

Паралельно із цим процесом з 50-х років ХХ століття етика почала розвиватися в прикладному аспекті через потужний розвиток біомедичних досліджень і необхідність кодифікування етичного регулювання втручання в природний розвиток ментальних можливостей людини. Виникли нові форми професійних та інституційних етик. З цієї точки зору, здавалося б, очевидно, що нейроетика, так само як і біоетика, – це одна з форм прикладної етики. Але відмінною рисою є те, що нейроетику намагаються пояснювати як власне мораль у суспільстві, де перемаже когнітивне удосконалення і штучний інтелект. А методологічна ситуація подвійного розуміння етики як синонімії моралі і як знання про мораль стосовно нейроетики отримує новий фокус – її нормативне обґрунтування і її онтологічний фундамент. Одночасно в когнітивних нейронауках переглядається природа свідомості та всіх її феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі є певні програми із дослідження мозку людини, серед основних можна назвати BRAIN [9], Blue brain project [7], Human Brain Project (EU) [8], The Brain Initiative [6], які об'єднують тисячі учених і їхні напрацювання. Особливо цікавою, з точки зору нейроетики, а разом і з нею нейролінгвістики, є програма The Human Brain Project, яка має окремий напрямок дослідження, пов'язаний саме із етичними запитаннями.

Метою статті є поєднання двох напрямів: психолінгвістики і нейроетики, а завданнями – висвітлення чинних підходів і напрацювань у цій галузі для подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. The Human Brain Project (скор. HBP з англ. - «Проект людський мозок») – це великий науково-дослідний проєкт з вивчення людського мозку, який започатковано у 2013 році в Женеві Генрі Марккрамом і який об'єднав сотні вчених з 26 країн світу і 135 партнерських інституцій [8].

Метою цього проєкту є створення першої у світі моделі мозку людини і гризунів. Проєкт HBP є безпрецедентним за своїми масштабами і найбільшим в історії вивчення людського мозку, розрахований на 10 років, до 2023 року [8].

У самому проєкті є багато підпроєктів, одним із яких є **SP12**, основним завданням якого є створити етичну базу для подальшого дослідження. А предметом дослідження цієї програми є питання нейроетики. Отже, варто спочатку окреслити межі цього нового

питання [8].

Виникнення нових гуманітарних дисциплін, особливо на стику різних галузей наукового знання, – явище сьогодня непоодиноким. Одним з перших, хто на території пострадянських країн став досліджувати новий стан науки і суспільства у контексті етичного аспекту, був Б. Г. Юдін [4; 5]. З його точки боку, нейроетика є частиною технаук, і проблема поліпшення людини – одна з центральних для неї.

Основною особливістю нейроетики є окреслення того методологічного і понятійного поля, за який не варто виходити, і встановлення граничного методологічного рівня. Б. Г. Юдін і Т. А. Сидорова згадують історію виникнення біоетики, коли Нюрнберзький процес над фашистськими лікарями став поштовхом для розробки Нюрнберзького кодексу, який лежить в основі сучасного регулювання біомедичних досліджень і є ядром дослідницької етики, що входить у біоетику. Саме з цим надзвичайним стрибком у розвитку медицини і проводять прямі паралелі із розвитком нейроетики [3; 4; 5].

Називають, наприклад, Б. Г. Юдіна, який пов'язував її появу з оригінальною формою соціального інституту, що репрезентував біоетику, з першим етичним комітетом в Сієтлі. Також такими ключовими моментами вважають вихід у світ книги В. Р. Поттера «Біоетика – міст у майбутнє» або першу успішну трансплантацію серця південноафриканським хірургом К. Барнардом. Саме ці події породили дискусії про вираховування критеріїв, за якими людину можна визнати померлою, щоб легітимізувати забір органів для трансплантації, і деякі інші події, віддалені один від одного на десятиліття [4; 5].

Про початок нейроетики, на відміну від біоетики, можна говорити більш виразно, що вказує на її «програмний» і, як наслідок, рефлексивний характер. Запрограмована вона була, з одного боку, бурхливим розвитком нейродослідження і розширенням спектра нейронаук. З іншого боку, виникнення нейроетики стало результатом загальної тенденції гуманітарного супроводу наукових мегапроектів у біомедицині. Першим таким досвідом була етична експертиза Проекту геному людини, що отримала своє оформлення в таких неологізмах, як «ген-етика» (наука, яка опікується проблемами етичності втручання у ген людини) або «етика геноміки» [10].

У 90-ті роки минулого століття починають активно розвиватися нейронауки, виявилось, що прецедент для їхнього гуманітарного дослідження вже був створений. Термін не довелося винаходити, оскільки поняття «нейроетика» вже увійшло до вжитку у 70-х роках. Правда, воно мало вузькоспеціальний характер і позначало медичну етику в неврології. А на сучасному етапі до нейроетики уналежнили етичні проблеми взаємодії з хворими з порушеннями мозкових процесів (наприклад, після епілепсії або травми головного мозку), а також проблеми з порушеннями психіки у дітей. З розвитком нейродосліджень термін «нейроетика» став все частіше застосовуватися в сфері новітніх способів вивчення мозкових процесів і використання отриманих результатів у медицині, торгівлі, інтелектуальних системах і т. д. [3].

У 2000 році Сефай очолив Фонд Dana, який з 50-х років ХХ століття займався фінансуванням досліджень мозку. М. Фара представила нейроетику як вивчення етичних, правових і соціальних наслідків нейродосліджень і питань впровадження технологій для окремих осіб і для суспільства в цілому [14, с. 34; 14].

З 2002 – 2003 років Д. Іллес зі Стенфордського центру біомедичної етики фіксує формальне оформлення нейроетики після чотирьох основних конференцій, що визначили ключові проблеми і започаткували об'єднання вчених, які їх вивчали [15]. Одночасно із цим процесом відбувалося її оформлення в академічну і освітню дисципліну [3]. Група вчених і фінансистів почала обговорювати шляхи підтримки міжнародного співробітництва в сфері нейроетики в межах об'єднання, яке стало називатися Міжнародною мережею нейроетики. У Стенфордському університеті почав виходити щомісячний інформаційний бюлетень «Нейроетика».

У 2006 році було створено Міжнародне товариство «Нейроетика» (INS), яке зараз очолює Д. Іллес, і це товариство є членом альянсу Дара. У 2014 році вже існували 31 центр та програми з питань нейроетики по всьому світу. Протягом короткого проміжку вийшли у світ книги, які сформували нейроетичний дискурс [15]. У середині першого десятиліття XXI століття Т. А. Сидорова зазначила, що нейроетика є на межі між етикою і мораллю, а її варто розглядати в контексті нейронаук [3].

З одного боку, нейроетика представлена як різновид біоетики, прикладної етики, етики нейродосліджень і нейронаукової етики. З іншого боку, зазначені її прояви в якості елемента технаук і варіанти супроводу антропологічних перетворень, які отримали в епоху біотехнологій назву «вдосконалення людини».

Таким чином, дисциплінарні аспекти нейроетики вивчаються з точки зору критичного аналізу біотехнологічного удосконалення людини, який запровадив в біоетиці Б. Г. Юдін [4; 5], використавши теоретичні прийоми інклюдії та ексклюдії під час виділення підстав вклюдження і виклюдження нейроетики в біоетику. Зазначено, що натуралістична парадигма, в якій формується дисциплінарна онтологія нейроетики, дегуманізує її і зазначає однобічність та звуження предмета у межах прикладної та дослідницької етики.

Наукова етика становить собою як переосмислення самого характеру моралі на основі нових експериментальних даних. З цього кута, нейроетика розвиває погляд на нове нейрополітичне суспільство. Як приклад наводиться концепція Т. Метцінгера [3], що пропонує використовувати дані нейронаук для створення нової онтології свідомості і розглядає нейроетику як інструмент у створенні нової «етики свідомості».

Ключовим поняттям для такої нейронаукової етики є когнітивне вдосконалення, тому вона спирається не просто на нейрологічне пояснення механізмів поведінки, але на вміння за допомогою психоактивних речовин та інших технологічних можливостей, що відкриваються нейронаук, розширювати можливості свідомості.

Натуралістичний редукціонізм у розумінні моралі робить людину вразливою в її праві на самоідентифікацію, відкриває шляхи для контролю над особистістю. В якості альтернативи обирається підхід до нейроетики М. Газзаніга [11, 12], який вважає, що вона повинна бути частиною філософії мозку. З цієї позиції робиться висновок про те, що нейроетика, щоб послідовно розвивати біоетику, залишатися в рамках інклюдивної моделі й повинна вводити в біоетичні дискусії нові виміри морального вибору, які з'являються у зв'язку з новими науковими даними. Дослідження мозку привносять ще більшу складність в моральне життя людини і суспільства, особливо в біоетичних казусах, і впливають на самопізнання і самоідентифікацію особистості [3].

Е. Hess, Н. Jokeit [13] стверджують, що сьогодні ми маємо справу з новою версією капіталізму – нейрокапіталізмом, якому передував репресивний капіталізм індустріальної епохи, що сформував дисциплінарні суспільства з моральними заборонами і диктатом, породили почуття провини і, як наслідок, неврози, для лікування яких з'явився психоаналіз. В епоху «багатого капіталізму» моральний імператив змінився на діаметрально протилежний. Людиною опанувало прагнення до самореалізації та вдосконалення, тому для сучасного постіндустріального та креативного нейрокапіталізму характерні інші захворювання – депресія і деменція [3].

Однак, як вказують Е. Hess і Н. Jokeit, на відміну від психоаналізу, нейронауки добре фінансуються державою і фармацевтичними компаніями. «Їх видатний статус можна пояснити як кількістю, так і значимістю проблем, які вони намагаються вирішити, а також широким суспільним визнанням цих проблем і пристойним прибутком, якщо вони будуть успішними. Іншими словами, нейронауки проваджені економічними і епістемістичними силами, які виходять з сьогоденного капіталізму» [13, с. 11]. Для модусу сучасної науки, який отримав назву «технаука», характерне злиття бізнесу, лабораторій та засобів просування інновацій в горнілі, розігрівані успіхами сучасних технологій, і не в останню

чергу напрямків з префіксом нейро- [3].

Основною проблемою нейроетики є питання, започатковане у 1950-х роках: «На скільки глибоко вчений має право проникати у мозок пацієнта» [2, с. 76]. А з розвитком нанотехнологій, нейродосліджень і досліджень геному людини це питання постає з новим відтінком: «На скільки сильно ми маємо право «покрощувати» когнітивні здібності людини» [2, с. 77 - 79].

Висновки та перспективи дослідження. Актуальність питання розробки проблематики нейроетики не викликає питання не тільки з точки зору нейродосліджень, розвитку нейротехнологій, що дивують новими проривами і підкидають все нові і нові етичні питання, але і з того, що нейроетика чітко транслює прагнення заснувати мораль нового нейросуспільства. Отже, контури нейроетики можна розуміти, по-перше, як розділ біоетики; по-друге, доцільно трактувати як прикладну етику; по-третє, як самостійний різновид дослідницької або професійної етики в царині нейронаук і в неврологічній практиці в медицині; по-четверте, найбільш специфічний не тільки для даної дисципліни, а й для гуманітарного знання в цілому, і особливо для такої його частини, як етика. Нейроетика являє собою етику свідомості або філософію мозку, яка претендує на те, щоб оголосити остаточну перемогу натуралістичної парадигми в розумінні моралі і, відповідно, саму нейроетику розглядати як джерело нової моралі в суспільстві.

Нейроетика стає, по суті, природною наукою – нейронауковою етикою і отримує можливість технологізувати свої висновки, перетворюючи їх у рекомендації щодо вдосконалення поведінки людини і взаємовідносин у суспільстві.

Література

1. Куранова С. І. (2011) Дискурс-аналіз як інтегративний комунікативно орієнтований метод у лінгвістиці. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Вип. 9.
2. Мишаткина Т. В., Мельников С. Б. Этическая ли нейроэтика? Відновлено з <https://goo.su/7ZFr>
3. Сидорова Т. А. (2015). Трансинтервальность нормы в биоэтике. Трансдисциплинарность в философии и науке: подходы, проблемы, перспективы. Москва. Навигатор.
4. Юдин Б. Г. (2015). Персонализированная медицина как технотехника. Философские проблемы биологии и медицины: сб. статей. Москва. Навигатор.
5. Юдин Б. Г. (2016) «Улучшение» человека: биоэтическая рефлексия за пределами биомедицины. Философские проблемы биологии и медицины: материалы 10-й научно-практической конференции, Москва, 26–27 октября 2016 г. Саратов. СГТУ.
6. Farah M. J. (2005). Neuroethics: the practical and the philosophical. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol. 9, N 1.
7. Farah M. J. (2010) *Neuroethics: an introduction with readings*. Cambridge, MA: The MIT Press.
8. Brain Initiative. Відновлено з <https://goo.su/7zFS>
9. Blue Brain Project. Відновлено з <https://goo.su/7ZFs>
10. Human Brain Project. Відновлено з <https://goo.su/7Zft>
11. Gazzaniga M. S. (2005). *The ethical brain*. Chicago. Chicago University Press.
12. Gazzaniga M. S. Facts, fictions and the future of neuroethics. Відновлено з <http://www.cogsci.ucsd.edu/~rik/courses/cogs200-w05/readings/GazzNeuroethicsJI-1.pdf>.
13. Hess E., Jokeit H. (2010) Neurocapitalism. *Eurozine*. Vol. 3. P. 1–11. Відновлено з <https://goo.su/7ZfT>.
14. Illes Ju. (2012) Interview with Judy Illes. *Trends in Neurosciences*. Vol. 35, iss. 9.
15. *The new brain sciences: perils and prospects*. ed. by D. Rees, S. Rose. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 316 p.

References

1. Kuranova S. I. (2011) Discourse analysis as an integrative communicatively oriented method in linguistics [Dyskurs-analiz yak intehratyvnyi komunikatyvno oriientovanyi metod u linhvistytsi.]. Modern research in foreign philology. Vip. 9. [in Ukrainian]
2. Mishatkina T. V., Melnikov S. B. Is ethics ethical? [Etychna ly neuroetyka?]. Retrieved from <https://goo.su/7ZFr> [in Russian]
3. Sidorova T. A. (2015). Transintervality of the norm in bioethics. Transdisciplinarity in philosophy and science: approaches, problems, perspectives [Transyntervalnost normy v byoetike. Transdystypynarnost v fylosofyy y nauke: podkhody, problemy, perspektyvy]. Moscow. Navigator. [in Russian]
4. Yudin B. G. (2015). Personalized medicine as a technoscience. Philosophical problems of biology and medicine [Transyntervalnost normy v byoetyke. Transdystypynarnost v fylosofyy y nauke: podkhody, problemy, perspektyvy]; Sat. articles. Moscow. Navigator. [in Russian]
5. Yudin B. G. (2016) "Improvement" of man: bioethical reflection outside of biomedicine [«Uluchshenye» cheloveka: byoetycheskaia refleksyia za predelamy byomedytyny]. Philosophical problems of biology and medicine: materials of the 10th scientific-practical conference, Moscow, October 26-27, 2016. Saratov. SGTU [in Russian]
6. Farah M. J. (2005). Neuroethics: the practical and the philosophical. Trends in Cognitive Sciences. Vol. 9, N 1.
7. Farah M. J. (2010) Neuroethics: an introduction with readings. Cambridge, MA: The MIT Press.
8. Brain Initiative. Updated from <https://goo.su/7zFS>
9. Blue Brain Project. Updated from <https://goo.su/7ZFf>
10. Human Brain Project. Updated from <https://goo.su/7Zft>
11. Gazzaniga M. S. (2005). The ethical brain. Chicago. Chicago University Press.
12. Gazzaniga M. S. Facts, fictions and the future of neuroethics. Retrieved from <http://www.cogsci.ucsd.edu/~rik/courses/cogs200-w05/readings/GazzNeuroethicsII-1.pdf>.
13. Hess E., Jokeit H. (2010) Neurocapitalism. Eurozine. Vol. 3. P. 1–11. Updated from <https://goo.su/7ZfT>.
14. Illes Ju. (2012) Interview with Judy Illes. Trends in Neurosciences .. Vol. 35, iss. 9.
15. The new brain sciences: perils and prospects. ed. by D. Rees, S. Rose. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 316 p.

**PSYCHOLINGUISTICS: PAST, PRESENT, FUTURE.
ETHICAL ASPECT**

Thanks to the achievements of biology, genetic engineering and artificial intelligence, psycholinguistics is finding new approaches to research, improving the means of influencing the classic, seemingly traditional issues of psycholinguistics: perception, understanding, generation of language, memory and attention. in a new light. A number of interdisciplinary programs have been developed, one of which is The Human Brain Project (HBP), as a major human brain research project launched in 2013 in Geneva by Henry Markram and which brought together hundreds of scientists from 26 countries and 135 partner institutions. The aim of this project is to create the world's first model of the human and rodent brain. The HBP project is unprecedented in its scale and the largest in the history of the study of the human brain, designed for 10 years, until 2023. There are many subprojects in the project itself, one of which is SP12, the main task of which is to create an ethical basis for further research. All this clearly showed that the limit of influence has shifted to consciousness and blurred these processes. At the same time, a science such as neuroethics is developing, which considers ethical issues and tries to work out general principles. It would be advisable to combine these two approaches. The urgency of the development of neuroethics does not raise questions not only in terms of neuroscience, the development of neurotechnology, surprising new breakthroughs and throwing up new and new ethical issues, but also the fact that neuroethics clearly conveys the desire to establish the morality of a new neurosystem. Thus, the contours of neuroethics can be understood, first, as a section of bioethics; secondly, it is expedient to interpret it as applied ethics; thirdly, as an independent kind of research or professional ethics in the field of neuroscience and in neurological practice in medicine; fourth, the most specific not only for this discipline, but also for the humanities in general, and especially for such a part of it as ethics. Neuroethics is an ethics of consciousness or philosophy of the brain, which claims to declare the final victory of the naturalistic paradigm in the understanding of morality and, accordingly, to consider neuroethics itself as a source of new morality in society. Neuroethics becomes, in fact, a natural science - neuroscientific ethics and gets the opportunity to process their conclusions, turning them into recommendations for improving human behavior and relationships in society.

Key words: psycholinguistics, neuroethics, bioethics